

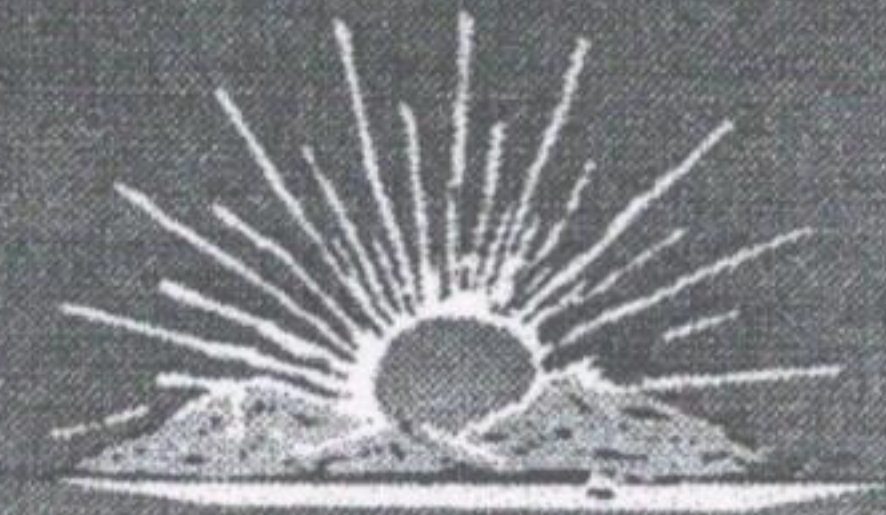
2015-2016

PDF Compressor Free Version Shikshan Mandal's

Raja Shripatrao Bhagawantrao Mahavidyalaya Aundh (Satara)

Establishment 1994

Sheel, Sharir, Adhyayan

National Conference

ON

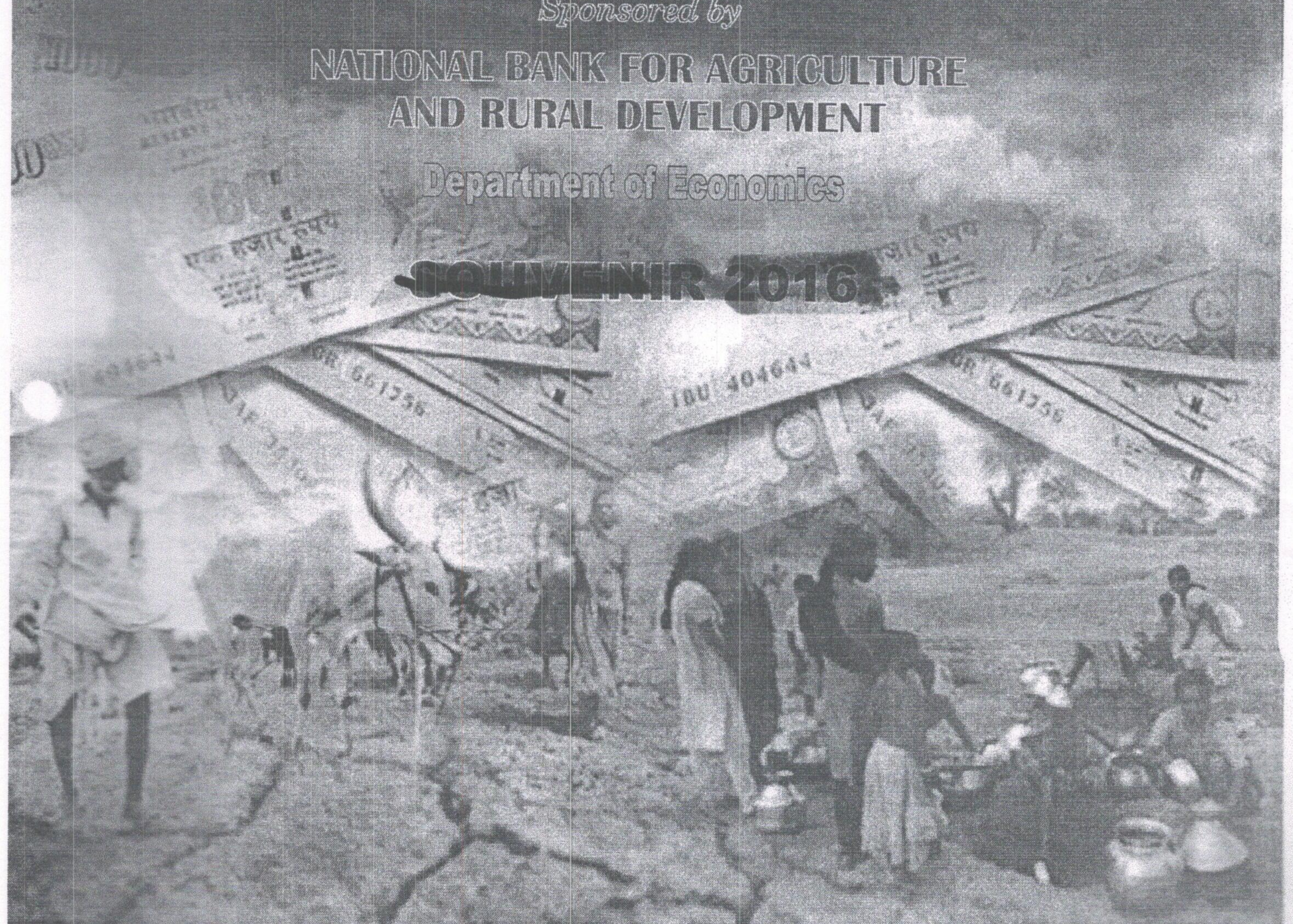
ECONOMY IN DROUGHT PRONE AREAS AND ROLE OF NABARD IN RURAL DEVELOPMENT

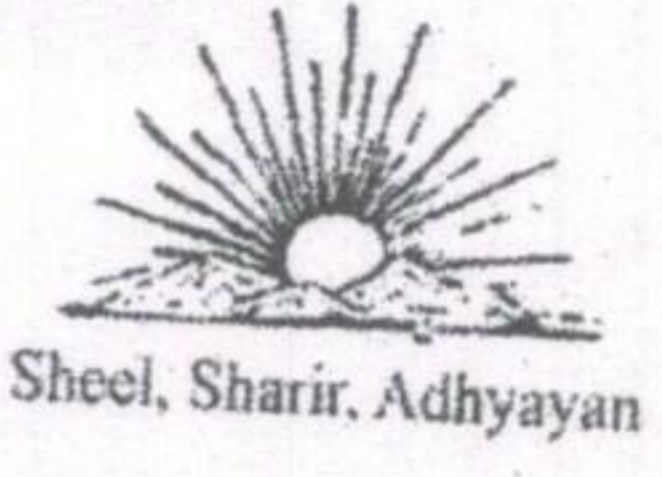
Sponsored by

NATIONAL BANK FOR AGRICULTURE AND RURAL DEVELOPMENT

Department of Economics

SOUVENIR 2016

INDEX

Title

Writer

Page No.

The Role Of Ridf In Rural Development

Mr. Tone Prakash Krishna

11

राष्ट्रीय कृषी आणि ग्रामीण विकास बँक (नाबार्ड)
आणि ग्रामीण संरचना विकास

प्रा. संजय दादासाहेब ठिगळे
प्रा. सुभाष दिगंबर दगडे

14

Role Of Nabard In Refinancing Agricultural
Credit In Soalpur District

Dr.s.v.shinde

24

लोगसहभाग आणि जलसंधारण : ग्रामविकासाचे साधन

प्रा. इंद्रजित ऐवळे

29

Economical Empowerment Of Women
In Rural Drought Prone Area

Bhosale Sukhadeo Raghunath

32

Impacts Of Drought: An Economic Analysis

Dr. Sachin A. Kamble
Prakash N. Shinde

36

NABARD and its financial assistance for
agriculture and rural development

Mr. Mehtre. N. M
Mr. Bhadane M. R

40

Agro Tourism- Prime Solution on Agricultural

Prof. D.D. Patil

42

Nature Of Drought In Maharashtra:
An Economic Analysis

Shri. Kallapa Joshi
Dr. Sachin A. Kamble

46

दुष्काळी भागातील कृषी उद्योग विकास
: टिकात्मक मुल्यमापन

डॉ. संजय हिंदुराव संदे
प्रा. प्रदिप काकासो दिक्षित

49

NABARD And Rural Development

Asst. Prof. Ashok Kamble

54

दुष्काळी भागातील कृषी विकास

प्रा. डॉ. एस. एम. पाटील

58

दुष्काळी भागातील लघुउद्योगांच्या समस्या

श्री. गुरुनाथ इश्राम सावंत

60

गामिक मुक्ती दलाचे समन्यायी पाणी वाटप धोरण

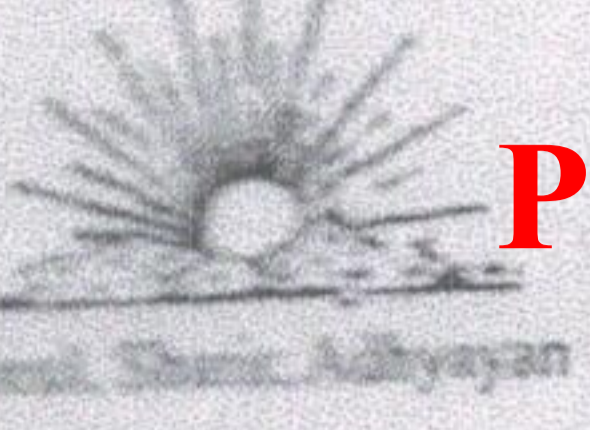
प्रा. सुरेश गंगाधर कुंभार

65

नाबार्डची शेती आणि ग्रामीण विकासातील भूमिका

प्रा. डॉ. शेडगे डी.बी.

69

श्रमिक मुक्ती दलाचे समन्यायी पाणी वाटप धोरण

National Conference

Date : 12/03 /2016

प्रा. सुरेश गंगाराम कुंभार

राज्यशास्त्र विभाग

रा. श्री. भ. म. औंध

पाण्यावरील हक्काचा प्रश्न अनादीकालापासून मानवी समूहामधील संघर्षाचा प्रश्न बनत आला आहे. ऋग्वेदापासून इंद्राला 'पाणी मुक्त करणारा' असे म्हटले गेले आहे. त्याने नद्यांवरील कृत्रीम अडथळे हलविले असा स्पष्ट उल्लेख आहे. सिंधू संस्कृतीचा काळ असो किंवा गौतम बुद्धाचा काळ असो, सम्राट अशोकाच्या काळापासून शासनाने पिण्याच्या आणि शेतीच्या पाण्यासाठी तलाव, धरणे बांधल्याची अनेक उदाहरणे आहेत.

कोणतेही उत्पादन साधन म्हटले की त्याच्यावर ताबा कुणाचा असणार सामुहिक असणार की खाजगी असणार कारण पाणी हे जमिनीइतकेच महत्वाचे उत्पादन साधन आहे. ब्रिटिशपूर्व भारतीय समाजात पाण्यावरील हक्काची एक व्यवस्था होतीच. जातीय व्यवस्थेच्या उतरंडीवर आणि पितृसत्ताक संबंधावर आधारलेल्या या समाजात 'आडव्या पाटांच्या धरणाचे पाणी वापरण्यासाठी फड पद्धती रुढ होती.' जातीय व्यवस्थेने ज्यांना पिढ्यान्पिढ्या शेती करण्याचे काम नेमून दिले होते त्यांना 'समन्यायाचे पाणी मिळेल' अशी फड पद्धतीची रचना होती. इतर बलुतेदार जाती, अस्पृश्य जाती यांना शेतीउत्पादनाच्या जमिन मालकीपासून वंचित ठेवल्यामुळे त्यांना पाण्याचाही हक्क दिला गेला नव्हता. फार तर त्यांच्यापैकी काहींना फड पद्धती राबविण्याच्या कामात रोजगार उपलब्ध करून दिला जात होता पण ही पद्धती स्वावलंबी, विकेंद्रित आणि शेतीवर कसणुकीसाठी ताबा असणाऱ्यांना समन्यायाने पाणी देणारी होती मात्र शेतीकऱ्यांची जमिनदार, ब्राम्हण आणि राजे वरकड उत्पादन लुटून नेत ही गोष्ट वेगळी.

"कृष्णा खोऱ्यातल्या पाण्याची आजची स्थिती तपासताना ही स्थिती निर्माण होण्याचा इतिहास पाहता तो कोणत्या अंगाने तपासला पाहिजे हे सूचित

करण्यासाठी फड पद्धतीचे उदाहरण महत्वाचे आहे."

संशोधन पद्धती (Research Methodology):

प्रस्तुत संशोधनाचे स्वरूप हे सामाजिक व राजकीय असे आंतरविद्याशास्त्रीय असेल. या दृष्टीने प्रस्तुत संशोधन ग्रंथालयीन व अनुभजन्य अध्ययन पद्धती या दोन्हींचा उपयोग संयुक्तरित्या संशोधनाच्या आवश्यकतेनुसार करण्यात आलेला आहे.

प्रस्तुत संशोधन विषयाच्या अभ्यासासाठी व त्याच्या निष्कर्षाप्रत जाण्यासाठी प्राथमिक व दुय्यम सामग्रीचा वापर करून तथ्य संकलन करण्यात आले आहे.

संशोधनाची उद्दिष्ट्ये :

१. श्रमिक मुक्ती दलाच्या समन्यायी पाणी वाटप धोरणाच्या भूमिकेचा अभ्यास करणे.
२. दुष्काळग्रस्त भागासाठी समन्यायी पाणी वाटप धोरणाची उपयुक्तता तपासणे.

म. जोतीबा फुले यांनी १८८३ साली लिहिलेल्या 'शेतकऱ्यांचा आसूड' मध्ये तत्कालीन पाटबंधारे व्यवस्था आणि पाणीव्यवस्था यांचे विश्लेषण केले आहे.

विसाव्या शतकाच्या आरंभी छ. शाहू यांनी भोगावती नदीवर राधानगरी हे धरण बांधले व त्यामध्ये साठलेले पाणी नदीमध्ये सोडून नदीवरील बंधान्याच्या शृंखलेतून नदीचे लाभक्षेत्र विस्तारण्याचा यशस्वी प्रयत्न केला.

डॉ. बाबासाहेब आंबेडकर यांनी ब्रिटिश राजवटीत १९४२ साली श्रम मंत्री म्हणून सूत्र हाती घेतली. बाबासाहेब म्हणत पाणी ही राष्ट्रीय संपत्ती आहे. म्हणूनच तिचा विनीयोग, योग्य आणि प्रभावीपणे झाला पाहिजे अशी त्याची धारणा होती.

स्वातंत्र्यानंतरचे पाणीधोरण :

जोतीबांची टीका आणि त्यांनी मांडलेले पर्याय

conference

प्रस्ताव संघटनेने १९९४ ला शासनाला सादर केला व त्या अनुषंगाने २००५ ला आझाद मैदान मुंबई येथे आंदोलन केले व त्याचा परिणाम म्हणून समन्यायी पाणीवाटपाचा कायदा झाला मात्र शासनाने संघटनेला तासगांव व आटपाडी तालुक्यात समान पाणी वाटपाच्या पथदर्शी प्रयोगाला मान्यता दिली. दोन्ही तालुक्यांतील सर्व गावांना व सर्व गावातील सर्व भूमिहीनांसह सर्व कुटूंबाला पाणी मिळण्याची मागणी व तसा आराखडा (प्लॅन इस्टिमेटसह) शासनाला सादर करण्यात आला आहे.

समन्यायी पाणीवाटप तासगांव संक्षिप्त टिप्पणी :

तासगांव तालुक्यातील सर्व गावांना ताकारी, म्हैसाळ, आरफळ व टेंभू या प्रकल्पातून उपलब्ध असणारे पाणी मिळेपर्यंत तासगाव तालुका पाणीसंघर्ष चळवळीचे कार्यकर्ते व भारत पाटणकर राज्यसंघटक श्रमिक मुक्ती दल, दुष्काळग्रस्त, धरणग्रस्त संघटना व पाटबंधारे मंत्री (कृष्णा खोरे व कोकण पाटबंधारे विकास महामंडळ) व जलसंपदा मंत्री कृष्णा खोरे यांच्यात वेळोवेळी बैठका होऊन आटपाडी व तासगांव तालुक्यासाठी ताकारी, आरफळ, टेंभू योजनांचा मूळ आराखड्यात कोणताही बदल न करता समन्यायी प्रकल्पाचा आराखडा तयार केला आहे व तो कार्यकारी संचालक कृष्णा खोरे विकास महामंडळ यांनी १७/०६/२००० रोजी बैठक घेऊन, सविस्तर सर्वेक्षण करून आराखडा पाटबंधारे विभागाकडे पाठविण्याचे आदेश दिले.

सदर आदेशाच्या अनुषंगाने उपलब्ध निकषानुसार ढोबळमानाने तयार करून सदर प्रस्ताव कृष्णा कोयना उपसा सिंचन यांचे पत्र जा. क्र. प्रशा. ३/६२३ दि. ०२/०२/२०११ अन्वये मा. अधिक्षक अभियंता कृष्णा पाणी तंटा लवाद विशेष कक्ष पुणे यांना सादर करण्यात आला.

समन्यायी पाणीवाटपाचा पथदर्शक प्रयोग ता.

तासगांव

गावनिहाय उपलब्ध पाणी व समन्यायी पाणीवाटप तत्वानुसार आवश्यक पाणी :

अ. क्र.तासगांव तालुका संपूर्ण क्षेत्रातील पाणी उपलब्धतेचे स्रोतपाणी

स.घ.मी.पाणी

टी.एम.सी.

अ. उपलब्ध पाणी

१. पावसाचे पाणी ७५ टक्के विश्वासाहता सेवा धरून त्याच्या ५० टक्के. १८९०४-२ लघुपाटबंधार तलाव व को. बंधान्याचे पाणी. ४६५८७-३ ताकारी ९७७०२-

म्हैसाळ ३९९५-

आरफळ ७४३९२-

टेंभू ५९६१३-

ब. प्रति कुटूंब ५ स.घ.मी. प्रमाणे लागणारे पाणी २१०२५०-

तुटीचे एकूण पाणी-५३५६-

क. सन २००१ जनगणेनुसार

लोकसंख्या २१०२६४-

कुटूंबसंख्या ४२०५०-

ड. भिजणारे एकूण क्षेत्र व एकूण पाणी ३९२६२ ३१११९३

स.घ.मी.-तासगांव तालुका मधील गावनिहाय

वाढीव पाणी, भिजणारे एकूण क्षेत्र व एकूण पाणी

स. घ. मी. मध्ये दर्शविणारा आलेख